

Łódź, 25 listopada 2016

dr hab. Tomasz Bekrycht
Katedra Teorii i Filozofii Prawa
Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Łódzki

**Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Agaty Grabowskiej-Baczy pt. „Antoniego Kościa
ujęcie relacji prawa i moralności w kulturach prawnych Dalekiego Wschodu – Chin,
Japonii i Korei”**

1. Uwagi ogólne i analiza treści pracy

Przedstawiona do recenzji praca liczy 218 stron maszynopisu w standardowo sformatowanym tekście. Składa się ze wstępu, pięciu rozdziałów, zakończenia i bibliografii. Poszczególne rozdziały posiadają własną systematyzację. Bibliografia została podzielana na źródła (dokumenty archiwalne, publikacje Antoniego Kościa oraz akty normatywne), literaturę przedmiotu oraz wykaz adresów stron internetowych.

Doktorantka podjęła się w pracy analizy i rekonstrukcji ujęcia relacji prawa i moralności w myśli polskiego filozofa prawa Antoniego Kościa odniesionej do kultur prawnych Chin, Japonii i Korei. Wybór takiego ujęcia jest jak najbardziej adekwatny ze względu na znajomość problematyki wskazanych kultur prawnych tytułowej postaci recenzowanej rozprawy. Autorka rozpoczęła rozważania od wskazania problemu dotyczącego zagadnienia uniwersalności i relatywności związanej z podjętym tematem w rekonstrukcji myśli A. Kościa. Kolejno Autorka uzasadnia swoje stanowisko metodologiczne jako analityczno-deskryptywne i historyczne, co odpowiada zadaniu jakie przed sobą stawia.

Rozdział pierwszy recenzowanej pracy jest analizą historyczną kształtowania się poglądów naukowych i światopoglądowych Antoniego Kościa. To podejście ma swoje uzasadnienie metodologiczne w postulatcie konieczności nakreślenia kontekstu historycznego dla poprawnego zrozumienia i krytyki danych idei, co jest zgodne z ogólnie przyjętym kanonem

metodologicznym (por. np. Leszek Kołakowski, *Husserl i poszukiwanie pewności*, tł. P. Marciszuk, W-wa 1991, s. 9).

W punkcie 5. rozdziału I recenzowanej pracy Doktorantka zaprezentowała założenia metodologiczne myśli filozoficznoprawnej Antoniego Kościa. Były nimi metoda historyczna, empiryczna i analityczna. Podkreśliła w tej kwestii jego zaangażowanie w systemy filozoficzne, takie jak neotomizm i kantyzm i neokantyzm.

Rozdział II dotyczy jednego z obszarów *meritum* pracy, tj. chińskiej kultury prawnej w kwestii relacji prawa i moralności. Autorka rozpoczyna od zaprezentowania aparatu pojęciowego związanego z relacją prawa i moralności (*fa-li*) oraz opisu tej relacji z punktu widzenia walidacyjnego i faktycznego. Wskazuje za A. Kościem na różne koncepcje tego związku w zależności od danej szkoły. Następnie prezentuje historię prawa chińskiego zgodnie z postulatem wskazującym konieczność zrozumienia kultury prawnej Chin poprzez jej historię („Przede wszystkim należy podkreślić, że podejmowanie kontekstu historycznego prawa było w badaniach A. Kościa czymś szczególnie ważnym” [s. 50]). Następnie Autorka prezentuje najbardziej wpływowe religie i systemy światopoglądowe w kulturze Chin (taoizm, konfucjanizm, buddyzm, religijność ludowa). Punkt 3. tego rozdziału dotyczy analizy głównego wątku pracy, czyli relacji prawa i moralności (tu w systemie prawa chińskiego). Autorka wskazuje na podstawowe wartości leżące u podstaw systemów normatywnych i dokonuje ich opisu. Kolejno wskazuje na zasady prawa, które wymienia Antoni Kość, jako fundament porządku prawnego oraz omawia dwie główne dziedziny prawa pozytywnego: prawo karne (wskazując na podstawowe normy materialne i procesowe) i administracyjne (wskazując na organizacje administracji publicznej i jej zadania) oraz podkreślając zjawisko braku władzy sądowniczej w rozumieniu europejskiej kultury prawnej. Dziedzina prawa cywilnego – na co wskazuje Autorka za A. Kościem – stanowiła specyficzną grupę norm opartych głównie na zasadach etycznych. Jednak najintensywniej kształtowaną przez normy etyczne (konfucjanizm) gałęzią prawa było prawo rodzinne. Punkt 3.6. omawianego rozdziału prezentuje syntetycznie prawo rytów, prawo wojskowe i pozycję cesarza. Rozdział pierwszy kończy Autorka wnioskami o silnym wpływie norm moralnych na treść prawa pozytywnego.

Rozdział III recenzowanej pracy odnosi się do głównego jej tematu w japońskiej kulturze prawnej. Autorka rozpoczyna go nakreśleniem związków faktycznych i naukowych A. Kościa z japońską kulturą prawną wskazując w tym miejscu na analizy związane z zasadą słuszności (*jori*) i zasadą moralnej powinności czy obowiązkiem wdzięczności wobec drugiej osoby (*giri*) jako fundamentem prawa pozytywnego, wskazując, że „zasady *giri* są pozaprawnym regulatorem życia społecznego” [s. 91] do tego stopnia, że wypierają normy prawa

pozytywnego ze świadomości Japończyków. W punkcie 1.2. tego rozdziału Autorka obszernie rekonstruuje opis historii prawa japońskiego prezentowany przez A. Kościa – powstawanie norm pozytywnych i kodyfikacji. W punkcie 2. mamy syntetyczną ocenę miejsca prawa pozytywnego w relacjach społecznych. W punktach 2.1 – 2.4. Autorka opisuje cztery nurty filozofii życia kultury japońskiej. W punkt 3. podobnie jak w punkt 2. zawiera syntetyczną ocenę miejsca prawa pozytywnego w relacjach społecznych. Punkt 3.1. analizuje wybrane elementy źródeł prawa i instytucji prawa japońskiego, w szczególności dotyczy analizy norm konstytucyjnych. Punkty 3.4. – 3.6. poświęca Autorka syntetycznemu opisowi podstawowych zagadnień ustrojowych (władzy ustawodawczej, władzy wykonawczej i władzy sądowniczej).

Rozdział IV stanowi analiza relacji fenomenów prawa i moralności w koreańskiej kulturze prawnej. Analogicznie do dwóch poprzednich rozdziałów Autorka najpierw podaje informacje biograficzne o związku Antoniego Kościa z państwem i kulturą prawną Korei Południowej. W punkcie 1.2. dokonana jest krótka prezentacja historii państwa koreańskiego. Punkt 2. dotyczy analizy koreańskiej kultury prawnej w badaniach A. Kościa. Treść tego punktu wskazuje na podstawowe wartości, na których zbudowane są relacje społeczne w tej kulturze. Punkt 2.1. opisuje koreańską ludową filozofię życia, jaką jest szamanizm; punkt 2.2. koreański konfucjanizm; punkt 2.3. taoizm; punkt 2.4. buddyzm; punkt 2.5 chrześcijaństwo; punkt 2.6. nowe ruchy religijne. Punkt 3. pracy zawiera kilka informacji o fundamentalnych normach ustrojowych Korei Południowej. Z kolei punkt 4. zawiera ogólne (bardzo krótkie) podsumowanie poprzednich rozważań.

Rozdział V (ostatni rozdział pracy) dotyczy rozważań Autorki, które odnoszą się do etyczno-prawnej problematyki relacji uniwersalizmu i relatywizmu kulturowego. Jego treść rozpoczynają analizy pojęcia „uniwersalizm kulturowy” oraz jego historyczne kształtowanie. Kolejno Autorka przechodzi do przedstawienia stanowiska relatywizmu kulturowego. Forma wywodu jest podobnie skonstruowana do poprzedniej, tj. najpierw pojawiają się analizy pojęcia, a następnie opis historycznego kształtowania się idei. W części 2.2. tego rozdziału Autorka wiele miejsca poświęca pojęciu kultury. Punkt 3. zawiera rekonstrukcję poglądów A. Kościa w kwestii relacji uniwersalizm a relatywizm kulturowy. Autorka analizuje jego twórczość i podaje argumenty mające stanowić o przyjęciu danego stanowiska w tej relacji. Punkt 4. niniejszego rozdziału stanowi syntetyczne podsumowanie kluczowego problemu pracy, czyli ujęcia relacji prawa i moralności w tytułowych kulturach – Chin, Japonii i Korei. W zakończeniu pracy autorka przypomina główne wątki w niej podjęte, w szczególności podkreślając założenia systemów moralnych kultur prawnych stanowiących przedmiot pracy.

2. Krytyczna ocena prawa i uwagi szczegółowe

2.1. Struktura pracy

Struktura formalna pracy jest czytelna i skonstruowana poprawnie, zgodnie z przyjętymi standardami dla tego typu prac. Autorka wyraźnie oddzieliła od siebie poszczególne zagadnienia. Tytuł pracy jest adekwatny do jej treści, podobnie tytuły podrozdziałów syntetycznie oddają ich treściową zawartość. Przypisy sporządzone są w tradycyjnej formie, czytelnie odsyłając do danych bibliograficznych. Bibliografia jest uporządkowana i pozwala jasno ocenić źródła, które stanowią prace z literatury polskiej i obcej. Literatura wykorzystana w pracy jest reprezentatywna dla jej treści, jednak można wskazać na brak niektórych podstawowych pozycji z literatury antropologicznej (np. prac Claude'a Levi-Straussa – ważnych dla zagadnienia uniwersalizmu i relatywizmu kulturowego) oraz teoretyczno- i filozoficznoprawnej z zakresu relacji prawa i moralności (np. Leona Petrażyckiego, Jerzego Wróblewskiego, Kazimierza Opałka, Wiesława Langa, Zygmunta Ziemińskiego, Hansa Kelsena, Gustawa Radbrucha, Herberta Harta, Ronalda Dworkina, Roberta Alexy'ego). Treść pracy zawiera również kilka powtórzeń, co obniża walor narracyjny pracy (np. powtórzenia ze stron: 8 i 28; fragmenty rozdz. I z fragmentami zawartymi na stronach 46, 88, 140) oraz fragmenty nieistotne dla tematyki pracy, jak punkt 3.2. (Klauzula wyrzeczenia się wojny) w rozdziale III, czy informacje na stronie 156 (akapity 2 i 3), jak również bardzo ogólne informacje o badaniach Bronisława Malinowskiego, a także fragmenty, które z perspektywy naukowej brzmią niedojrzale (informacje zawarte w ostatnim akapicie strony 149, czy informacje zawarte w ostatnim zdaniu 1 akapitu strony 195).

2.2. Ocena tematyki pracy i założeń metodologicznych

Tematyka pracy podjęta przez Autorkę jest bardzo ciekawa z kilku powodów. Po pierwsze przybliży osobę księdza profesora Antoniego Kościa jako szczególną postać polskiej filozofii prawa. Po drugie podejmuje rekonstrukcję jego poglądów dotyczących jednego z podstawowych zagadnień filozoficznoprawnych, tj. relacji prawa i moralności. Po trzecie przybliży czytelnikowi trudną do oceny, z naszego europejskiego punktu widzenia, relację prawa i moralności w kulturach dalekowschodnich (Chin, Japonii i Korei). Tak postawione zadanie należy ocenić jak najbardziej pozytywnie. Przedstawia ono ciekawe zagadnienie badawcze, w szczególności dla czytelników kultury zachodniej, niewątpliwie przyczyniając się

do poszerzenia wiedzy na tematy nieczęsto podnoszone i prezentowane. Biorąc pod uwagę działalność misyjną tytułowej postaci recenzowanej rozprawy doktorskiej, ograniczenie do kultur chińskiej, japońskiej i koreańskiej jest jak najbardziej poprawne. Z perspektywy metodologicznej Autorka postawiła sobie zadanie syntetyczno-opisowe, ale nie jest nim „próba ostatecznego rozwiązania nierozstrzygalnego sporu [prawa i moralności]. Jest nim – jak pisze – analiza sporu z punktu widzenia filozofa prawa oraz wskazanie nieopisanego w polskiej filozofii ciekawego stanowiska A[ntoniego] Kościa. A[ntoni] Kość pytał o prawo i moralność, ich interakcje, kontekst historyczny, społeczny i kulturowy, na gruncie rzeczywistości chińskiej, japońskiej i koreańskiej” [s. 6]. Z metodologicznego punktu widzenia Autorka dystansuje się od osobistego zaangażowania w potencjalne rozstrzygnięcie sporu filozoficznoprawnego o relację prawa i moralności oraz dystansuje się od wartościowania i oceny tej relacji na gruncie wskazanych kultur prawnych, co *explicite* deklaruje we Wstępie.

2.3. Merytoryczna ocena pracy

Z perspektywy założeń metodologicznych ocena pracy musi uwzględnić dwie kwestie. Po pierwsze ocenę samych tych założeń. Po drugie, realizację założeń przyjętych.

2.3.1. Merytoryczna ocena założeń przyjętych w pracy

Biorąc pod uwagę kwestię pierwszą, to Autorka postawiła sobie zadanie minimalistyczne – opis wybranych poglądów filozoficznoprawnych tytułowej postaci polskiej filozofii prawa. Nie stanowi to – w ocenie recenzenta – ambitnego zadania badawczego, co oczywiście nie znaczy, że należy to oceniać negatywnie. Niemniej z perspektywy prawoznawstwa jako nauki należy zdać sobie sprawę, że nie jest to zadanie wygórowane. Szkoda, że Autorka nie podjęła zarówno wyzwania zmierzenia się z wnikliwą oceną i krytyką (pozytywną i negatywną) samych poglądów Antoniego Kościa, jak i zajęcia samodzielnego stanowiska w kwestiach krytyki relacji prawa i moralności oraz krytyki uniwersalizmu i relatywizmu kulturowego. Choćby częściowe zajęcie krytycznego stanowiska zdecydowanie podniosły by walory naukowe pracy i jej ocenę, np. wtedy gdy pojawiają się takie twierdzenia, że na etyce sumienia konkretnej osoby nie można budować etyki, która ma obowiązywać wszystkich ludzi [s. 39], to powstaje pytanie: a dlaczego nie; czy że etyki społeczne nie roszczą sobie prawa do uniwersalnego funkcjonowania [s. 39], to powstaje pytanie o ekspansję i miejsce etyki świata zachodniego; albo czy stanowisko eklektyczne księdza profesora A. Kościa [s. 42] nie stanowi przeszkody w wypracowaniu jednolitego stanowiska filozoficznoprawnego w konkretnej

kwestii; czy przyjmując, że pomiędzy prawem a moralnością istnieje związek konieczny, to czy chodzi o związek pojęciowy (definicyjny), czy może treściowy, albo jeszcze inny. Na istnienie związku koniecznego między prawem a moralnością Autorka zwraca uwagę w wielu miejscach (np. s. 191, 193, 194), ale jedynie informacyjnie. Aż się prosi – mówiąc emfaticznie – aby wyjaśnić to zagadnienie. Stwierdzenie, że „prawo pozytywne jest nadal podporządkowane normom moralnym” potrzebuje szerszego wyjaśnienia. Podobnie na stronie 92 recenzowanej pracy Autorka pisze o instytucji *gyoseishido*, że jest ona w pracach Antoniego Kościa jedynie wzmiankowana, a jest instytucją bardzo istotną z perspektywy relacji społecznych w Japonii, a sama poświęca jej jedynie jeden akapit. Podobnie w kluczowym z perspektywy ważnej problematyki filozoficznoprawnej rozdziale pracy, czyli rozdziale V, mogłaby Autorka rozwinąć zagadnienia relacji wartości i norm (etyka teoretyczna i metaetyka), problematykę teorii ewolucji i ewolucyjnej filozofii prawa, skoro nawiązuje do tej tematyki czy relacji pojęć *Sein* i *Sollen*. Podobnie powinna uzasadnić twierdzenie o tym, że Leibniz, Kant, Husserl, Radbruch byli zwolennikami relatywizmu, bo nie każdy interpretator idei tych postaci zgodziłby się z tym zdaniem.

Niemniej filozoficznoprawne zagadnienia podejmowane przez Antoniego Kościa, w szczególności w kwestii analizy wskazanych w tytule pracy kultur stanowią ciekawy i poznawczy materiał badawczy; to samo dotyczy przedstawienia samej osoby filozofa. Treść pracy jest z tego punktu widzenia bardzo ciekawa, mimo że jej lektura pozostawia niedosyt, bo wiele kwestii istotnych jest wprawdzie podniesionych (np. takich jak analiza stosunku Japończyków do prawa pozytywnego), ale nieopisanych wyczerpująco i krytycznie. Czasami, niemal encyklopedycznie pojawiają się hasła i fragmenty, które nie są wyjaśnione.

Autorka mogłaby również pokusić się o własną ocenę niektórych zjawisk społecznych po dokonaniu ich opisu u tytułowej postaci pracy. Np. próbować wskazać przyczynę, dlaczego nie wykształciło się zjawisko autonomii prawa i instytucjonalnie silna zawodowa grupa prawników w cytowanych kulturach; czy też, dlaczego do prawa cywilnego danej kultury prawnej należą przepisy podatkowe, albo dlaczego jest tak (o czym ciekawie pisze Autorka), że prawo pozytywne nie może konkurować z tradycją i pozostałymi systemami normatywnymi, czyli innymi słowy dokonać (czy spróbować) samodzielnej diagnozy tego zjawiska.

2.3.2. Merytoryczna ocena realizacji przyjętych założeń.

Z tej perspektywy, czyli zrealizowania przez Autorkę przyjętych i wskazanych we Wstępie pracy założeń, to wywiązała się ona poprawnie z tak wyznaczonego zadania. Przedstawiła postać Antoniego Kościa jako człowieka, misjonarza, nauczyciela i

naukowca. Wskazała na ważne w jego twórczości pola badawcze. Zaprezentował drogę kształtowania się jego myśli filozoficznoprawnej. Na tym tle praca wprowadziła Czytelnika w obce kulturowo, trudne zagadnienia relacji prawa i moralności oraz uświadomiła jak trudno jest przyjąć postawę krytyczną wobec tych kultur z naszej perspektywy, ale i z perspektywy osoby (w tym przypadku Antoniego Kościa), która „wniknęła” w te kultury i poprzez ich znajomość próbuje odpowiedzieć na fundamentalne pytania etyczne, np. o relację uniwersalizmu i relatywizmu kulturowego. Lektura tego fragmentu pracy (rozdział V) uświadamia z jakimi problemami epistemologicznymi musiał zmierzyć się Antoni Kość, aby wypracować własne stanowisko teoretyczne. Pewne fragmenty pracy opisują jego pojęciowe zmagania się z próbą pogodzenia idei uniwersalizmu kulturowego i relatywizmu. Na tym tle każdy podmiot poznania (czy to Ja empiryczne czy Ja transcendentalne) zaczyna zdawać sobie sprawę z granic epistemicznych i niemocy poznawczej. Na uznanie dla Autorki zasługuje wniknięcie w języki opisywanych kultur i zamieszczenie w pracy terminów w oryginalnych zapisach.

Jednak ocena tej perspektywy metodologicznej recenzowanej pracy musi również wskazać na pewne niedociągnięcia. Są nimi po pierwsze, brak jasnego prezentowania w narracji tekstu, które poglądy i analizy należą *stricto* do analiz Antoniego Kościa. Czytelnik ma wrażenie „wplatania” poglądów z innych źródeł w opisy stanowiska tytułowej postaci pracy. Po drugie brakuje analiz dotyczących wzajemnej relacji bardzo ciekawego ujęcia czterech znaczeń pojęcia moralności u A. Kościa. Samo ich zaprezentowanie [s. 38-40] pozostawia lukę w ogólnym obrazie stanowiska tytułowej osoby recenzowanej pracy co do tego obszaru i wyraźnie wskazuje na postulat, aby pojawiła się analiza wzajemnej relacji tychże znaczeń.

3. Ocena językowa pracy

Praca jest napisana poprawnym językiem. Zawiera poprawne wywody argumentacyjne. Niestety zawiera również kilka fragmentów, w których można wskazać tzw. niezgrabności językowe, np. „Europa zachwycona pluralizmem” [s. 162]; „królował etnocentryzm” [s. 171]; 1 akapit punktu 3.1. rozdziału V; „A. Kość przedstawia bardzo życzliwie kulturę Chin” [s. 182]. Praca zawiera również dużą ilość „literówek” i niekonsekwencji w zapisach odwołujących do przypisów, co ujemnie wpływa na jej odbiór estetyczny.

4. Konkluzja

Biorąc pod uwagę analizę treści recenzowanej pracy, jej wskazane powyżej „plusy” i „minusy”, to zgodnie z kryteriami wyznaczonymi przez treść art. 13 ust.1 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku (Dz.U. Nr 65 poz. 595 ze zm.) pracę oceniam pozytywnie, jako spełniającą wymagania ww. ustawy, co uzasadnia na podstawie jej art. 14 dopuszczenie Doktorantki do dalszych czynności w postępowaniu o nadanie stopnia doktora nauk prawnych.

